

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ, ТВОРЧОЇ, СВІДОМОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті висвітлено основні способи створення проблемних ситуацій на уроках рідної мови в початковій школі. Запропонована система основних навчальних проблем сприяє формуванню активної, творчої, свідомої особистості.

The article deals with the principal ways of creating situations containing some problems at the lessons of the native language on the primary school level. The system of particular learning problems offered in the article greatly contributes in the formation of active, creative and conscious personality.

Торкаючись сутності проблемного навчання, перш за все слід відзначити, що воно ґрунтується не на передачі готової інформації, а на утриманні учнями нових знань та умінь за допомогою розв'язання теоретичних і практичних проблем. Суттєвою особливістю проблемного навчання є дослідницька діяльність учнів, яка передбачає постановку питань-проблем, формулювання гіпотез і перевірку їх у ході розумових і практичних операцій.

Проблемне навчання полягає в тому, що в процесі вирішення учнями спеціально розробленої системи проблем і проблемних завдань здійснюється оволодіння досвідом творчої діяльності, творче засвоєння знань і способів діяльності, формування активної, творчої, свідомої особистості.

Методологічною основою проблемного навчання є процес вирішення протиріч.

Основними поняттями категорії “проблемне навчання” слід вважати проблему, проблемну ситуацію, проблемне завдання.

Проблема – теоретичне або практичне питання, яке потребує вирішення, дослідження. Похідним від цього поняття є

проблемна ситуація. Проблемну ситуацію розуміють як явно або неявно усвідомлене протиріччя у певних обставинах, подолання якого потребує творчого пошуку нових знань, нових способів і дій.

До основних способів створення проблемних ситуацій відносимо:

- зіткнення учнів з протиріччям між новими фактами, явищами і старими знаннями при необхідності їх теоретичного пояснення і пошуків шляхів їх застосування;

- зіткнення учнів з необхідністю вибору потрібної їм інформації (ситуації з надмірною інформацією);

- використання протиріч між наявними в учнів знаннями і практичними завданнями, які виникають;

- спонукання до порівняння, співставлення і протиставлення фактів, явищ, правил і дій, їх узагальнення;

- зіткнення учня з протиріччями між існуючими технічними рішеннями і новими вимогами, що їх пред'являє;

- пред'явлення учням фактів і явищ, які нібито не можна пояснити, але які привели в історії науки до вирішення важливої наукової проблеми. У цьому випадку, як правило, виникає протиріччя між життєвими і науковими поняттями явищ;

- пред'явлення учням ситуацій практичного характеру, що потребують оцінки стану систем, обладнання, блоків і агрегатів;

- спонукання учнів до аналізу станів і режимів окремих функціональних елементів, систем і обладнання;

- спонукання учнів до виявлення внутрішньо - і міжпредметних зв'язків, зв'язків між явищами.

Проблема характеризується тим, що завжди містить у собі питання: як, за яких умов, якими шляхами можна вирішити певне протиріччя?

Класифікуються проблеми і з урахуванням їхньої ролі в ході засвоєння знань. Вирішення одних проблем дозволяє засвоїти всю тему уроку або комплекс тем, які поєднуються в певний розділ, а вирішення інших сприяє засвоєнню лише частин матеріалу. А деякі проблеми служать закріпленню раніше опрацьованого матеріалу. В залежності від цього пропонується

поділити проблеми з урахуванням їхньої ролі на основні і часткові:

- основні проблеми можуть бути в розділі предмета, окремої теми (вона може охоплювати декілька уроків), окремого уроку;

- часткові проблеми - це підпроблеми (складові основних проблем) і міні-проблеми (вони мають, з одного боку, самостійний характер, а з іншого – складові підпроблем). Значення часткових проблем полягає в тому, що вони розкривають логіку (алгоритм) вирішення основної проблеми.

За способами організації процесу вирішення проблеми можуть бути фронтальними, груповими, індивідуальними.

Фронтальні проблеми в основному висувуються перед усім класом (певним гуртком) і вирішуються зусиллями всього класу (колективу учнів гуртка). Процес вирішення може набувати різних форм (дискусія, ділова або рольова гра та ін.).

Групові проблеми вирішуються окремими групами учнів (від 3 до 8-10). У групах класу може вирішуватися одна загальна проблема, але кожна група вирішує її окремо, або конкретна група вирішує власну, окрему проблему.

Індивідуальна проблема ставиться вчителем перед учнем або визначається самим учнем. Вирішується учнем самостійно в умовах класу або під час виконання домашнього завдання.

З точки зору характеру утруднення і виду розумової діяльності, яка спрямована на його подолання, всі навчальні проблеми поділяються на два типи:

- алгоритмічна проблема – проблема, для вирішення якої потрібне застосування готових алгоритмів, але в нових умовах, стосовно інших вихідних даних порівняно з колишніми ситуаціями використання цих алгоритмів учнем. Більш складний вид алгоритмічної проблеми зустрічається у тих випадках, коли зміни в новій ситуації настільки суттєві, що потребують зміни самого алгоритму. Постановка алгоритмічної проблеми обумовлює аналітичний (логічний) вид розумової діяльності учня.

В залежності від способу вирішення всі навчальні

проблеми вчені пропонують поділити на три основних типи: інформаційні, аналогові, гіпотетичні.

Інформаційний тип є характерним для проблемного викладу, коли вчитель ставить проблему і пояснює спосіб її вирішення. Інформаційні проблеми зустрічаються і в традиційному навчанні. Дослідники відзначають, що цей тип проблем недостатньо впливає на розвиток творчих здібностей молодших школярів, але сам процес постановки проблеми у певній мірі стимулює розумовий процес.

Аналогова проблема (проблема, що вирішується за допомогою аналогічних способів) є характерною для групи практичних методів. Поставлена проблема не завжди потребує нового способу вирішення, навіть при засвоєнні нового завдання.

Гіпотетична проблема є однією з розповсюджених навчальних проблем. Вона вирішується шляхом суджень і умовиводів у ході висунення припущень, гіпотез, їх перевірки і обґрунтування.

За характером змісту і співвідношення відомого і невідомого навчальна проблема розглядається з точки зору визначення змісту відомого і невідомого. Такий розгляд орієнтується на певну психологічну реакцію учнів, сприяє визначенню прийомів і способів їх розумових дій. Співвідношення відомого і невідомого в проблемній ситуації буває різним.

Так, у практиці початкової школи проблемним звичайно називають нерозв'язане питання, яке вирішується дослідженням. У цьому розумінні розв'язання проблеми в початковій школі можна вважати умовним. Але і в такій умовній постановці проблемність значною мірою сприяє різкому підвищенню пізнавальної активності, розумовому розвитку дітей і поліпшенню якості знань. Проблемні запитання учнів зацікавлюють і відіграють пізнавальну роль: учні стають уважними і намагаються не пропустити пояснення, які спрямовують їх на розв'язання проблеми.

Учням початкової школи ще важко самостійно усвідомити проблему, виробити гіпотезу і перевірити її. Але до цього їх

треба готувати. Важливо навчити дітей ставити до тексту пізнавальні запитання і проблемні завдання, бачити проблему в описаній ситуації і намагатися знайти шляхи їх розв'язання.

Активна роль учнів у процесі навчання обумовлюється розвитком у них самостійності й ініціативи як стійких рис характеру людини. Ці риси характеру розвиваються на основі виконання самостійних робіт. До самостійності в навчанні дітей треба привчати поступово, але постійно і неухильно.

Радісними відкриттями стають для школярів колективні спостереження: пробудження лісу після зимового сну, милування сяйвом золотої осені, іскристим снігом та ін.

Під час колективного споглядання вчитель запитаннями спонукає учнів вичленяти істотне, характерне у спостережуваному, а далі – вчить зображувати ціле через характерні ознаки, властивості. Тобто використовує найбільш ефективний шлях у пізнанні – єдність аналізу і синтезу.

Наприклад. Розглянь малюнок і текст-опис “Хто це?”

Вона живе у лісі, глибоко в норі. Її пізнаємо по жовтій, вогненній шубі і довгому пухнастому хвості.

Покажіть на малюнку ознаки лисиці, за якими легко розпізнавати цього звіра.

Розгляньте малюнок зайця. За якими ознаками розпізнаємо його серед інших звірів? Складіть опис зайця за зразком опису лисиці.

Вправляючись сприймати предмети і явища навколишнього середовища, учні опановують уміння зіставляти, групувати взаємопов'язані явища і предмети. Учні краще запам'ятають букву, звук, якщо про нього почують казку чи вірш та розглянуть малюнки, ілюстрації.

При вивченні тієї чи іншої букви вчитель ставить проблемне завдання, наприклад: “Знайди помилку”.

Пригріло сонечко як слід –

І на Дніпрі розтанув дід.

З неба падав білий сніг,

Він засипав наш пиріг.

Ми лягли на гарячий дісок

І н'ємо прохолодний квасок..

Формуючи початкові уявлення про прикметник, дієслово вчитель початкової школи добирає тексти, де розглядувані граматичні форми є типовими, найбільш важливими для вираження думки. Це дає можливість сформуванню такого мовленнєвого завдання, виконання якого створює одночасно ситуацію для розв'язання граматичного.

Розглянемо зразки вправ.

1. Що це?

Воно кругле, солодке, соковите. Його побачиш у садку. Он на гілці – червонощоке. А на другій – сніжно-біле, золотаве. Грають з-поміж листя, сміються до сонця!

Що це?

Вузлувата і листата,

А доспіє головата.

На нозі стоїть одній –

Сто сорочечок на ній.

Які слова допомогли Вам відгадати загадки? Як описано ознаки яблука та капусти? На які запитання відповідають?

Завдання у поданих вправах комплексні. Дітям пропонується відгадати загадку. Зосереджується їхня увага на живописній функції слів – назв ознак, слів – назв дій у змалюванні предметів і явищ. Розв'язання цих мовленнєвих завдань підводить до розуміння граматичного значення прикметників, дієслів, їх здатності описувати ознаку, дію предметів.

Результативність пізнавальної діяльності учнів досягається тим, що вивчення мовних явищ органічно пов'язується із завданнями мовленнєвого спілкування. У комплексних вправах діти актуалізують виучувані форми у своєму мовленні (до введення поняття), усвідомлюють роль поданих мовних засобів у висловленні думки, зрештою, захоплюються владною силою і красою рідного слова.